

Participation of the Danube Region Nobility in the Financial Sphere of the Region (the second half of XIX - early XX centuries)

Alexander Mihailov¹

Abstract: Nobility of the Ukrainian Danube region had its mental and cultural differences. It was promoted by the special status of this territory and the presence of the various members of this class by the national and ethnic origin. And that's why, the nobility's activity in lending was also diverse. Article is devoted to coverage of financial and credit activities nobles of the Ukrainian Danube region in the second half of XIX - beginning of XX centuries. It was found that the aristocrats were represented in all of central banking and local credit institutions of this area. It is investigated an influence of the noblemen on becoming of small credit institutions that helped the peasants of Danube region.

Keywords: nobility; lending; banking institutions; credit; Danube

У Бессарабській губернії в XIX – на початку XX ст. активно відбувався процес заснування кредитних установ, який характеризувався з одного боку, безпосередньою участю в ньому представників дворянської верстви, а з іншого – організаційною та фінансовою підтримкою з боку уряду. Хоча держава намагалася створити сприятливі умови для створення та діяльності банківських установ (особливо тих, що надавали позики дворянству), одним з поширеніших на той час шляхів отримання додаткового фінансування став лихварський кредит. Аналізуючи наш сучасний фінансовий та економічний розвиток, можна дійти висновку, що для розквіту певних галузей господарства, підприємств, добробуту громадян, важливу роль відіграє вигідне та доступне кредитування. Для розробки та впровадження ефективних форм кредиту, виваженої банківської діяльності, доцільним може бути звернення до досвіду минулого. Участь дворянства Бессарабської губернії в фінансовій системі регіону допомагає нам сьогодні відібрати кращі зразки кредитної справи.

Сучасні дослідники, як правило, питання участі дворянства в фінансово-кредитних установах регіону розглядали в комплексі з іншими аспектами історії нобілітету. Серед них потрібно назвати В. І. Жукова, Д. Е.Шемяков,

¹ Graduate Student, Izmail State Liberal Arts University, Ukraine. Address: 12, Repin St., Izmail, Odesa oblast, Ukraine, 68600. Tel: +380930455577. Corresponding author: ilon4ik007@meta.ua.

Л.Ф. Циганенко, В. Є. Кириченко та інших. Однак, до сьогодні, ми не маємо комплексної роботи, яка б висвітлювала місце та роль дворянства Бессарабії в діяльності фінансово-кредитних установах регіону.

У статті досліджені питання представництва дворянства Бессарабської губернії в складі фінансових установ регіону; напрямки підтримки нобілітету з боку держави в створенні нових форм кредиту для подолання засилля лихварства.

У другій половині XIX ст. основною особливістю капіталістичного розвитку Бессарабії був її аграрний характер. Другою особливістю економічного розвитку були більш швидкі темпи зростання капіталістичних відносин порівняно з іншими губерніями Російської імперії. В той час як у центральних губерніях у пореформений період переважала відробіткова система господарства, Бессарабія характеризувалася стрімким зростанням торговельного (підприємницького) землеробства, соціальним та майновим розшаруванням селянства. Реагувати на такі зміни мали і представники губернської аристократії. Одним із шляхів отримання прибутку було надання позик під значні відсотки.

Слід зазначити, що серед дворянства Російської імперії накопичення капіталів за рахунок лихварства було досить поширеним явищем. Дворяни виступали і в ролі кредиторів-позикодавців, і позичальників, які мали сплачувати відсотки. За даними, що надає сучасна дослідниця Л.Ф. Циганенко у монографії «Дворянство Півдня України», в 1831 р. відомий в Бессарабії дворянин Манук-Бей опинився в боржниках у аристократа Меліктурова, заборгувавши йому 140 тис. руб., а в 1846 р. магнат Кассо позичив землевласнику Панаїоту 19 тис. руб. (Tsyganenko, 2009, p. 284).

Різні форми лихварського кредиту були поширені серед представників різних верств населення. Так, дослідник В.І. Жуков, на підставі аналізу матеріалів з Кишинівського архіву, стверджував, що лихварями в губернії були і дворяни, і купці-торговці, і міщани (Zhukov, 1975, p. 152). Все залежало від статків, якими міг розпоряджатися позикодавець. У 1860 р. дворянин Згура взяв позику в поміщика Мурузі 12 тис. руб. (Tsyganenko, 2009, p. 284). Траплялося, що до лихварів потрапляли великі землевласники-дворяни, а це призводило до того, що за несвоєчасне сплачування боргу йшло на продаж майно позичальників.

Публічний продаж нерухомої власності був поширеною формою розплати за неможливість повернути борг позикодавцеві. Так, у 1886 р. за борги приватній особі було продано власність дворянина І.Дорогостайського, яка оцінювалася у 2 тис. руб. (Zhukov, 1975, p. 152). Деякі лихварі, надаючи гроші під заставу за великі відсотки, були зацікавлені не в тому, щоб повернути борг з відсотками, а щоб забрати нерухомість позичальника, яка

інколи коштувала у 3-5 разів більше, ніж вся сума боргу навіть із відсотками (Kyrichenko, 2011, p. 122).

Для подолання цього тіньового кредитного сектору, царський уряд став на шлях активного створення профільних фінансових установ. Так, Бессарабська губернська земська управа в листі до Акерманської повітової земської управи 24 лютого 1892 р. повідомляла: «Губернські земські збори постановою від 12 січня 1897 р. уповноважили губернську управу клопотати перед урядом про дозвіл земствам відкривати сільські банки та інші установи дрібного сільського кредиту...»¹.

З появою офіційних установ дрібного кредиту полегшувалося вирішення багатьох економічних питань, бо лихварі стягували відсотки приблизно в десять разів більші, ніж кредитні товариства, що зумовило збільшення чисельності останніх. Станом на 1914 р. у Бессарабській губернії діяло 233 кредитних товариства, що в декілька разів перевищувало кількість інших установ дрібного кредиту в регіоні. Сума їх балансу дорівнювала 16,9 млн. руб. (Tsyganenko, 2009, p. 74)

Нові форми кредитних установ, які швидко розповсюджувалися у Бессарабії, вимагали висококваліфікованих та компетентних кадрів для роботи в цих установах. Про організацію відповідної діяльності свідчить доповідна записка члена правління Акерманської земської каси дрібного кредиту Василя Васильовича Стефанова щодо діяльності курсів з дрібного кредиту в с. Сарата. З документу ми дізналися, що курси відвідували 28 слухачів, яких знайомили з основними поняттями та правилами роботи в сфері фінансово-кредитної справи, а саме: роз'яснювалися закони про дрібний кредит, статuti кредитних і позичково-ощадних товариств, правила обрахунку кредитних коштів цих товариств тощо. Значну увагу на курсах приділяли нормативним питанням, статутам, офіційним циркулярам влади². Заняття на курсах проводив інспектор дрібного кредиту Кишинівського відділення Держбанку С.І. Орлов. Зрозуміло, що такі курси готували майбутніх працівників для сільських банків, ощадних кас, позичково-ощадних та кредитних товариств. Серед слухачів курсів значну частину становили або представники заможного селянства, або вихідці з дворян.

Зрозуміло, що царський уряд основну ставку в справі організації роботи фінансово-кредитних установ у державі робив на дворянство, як найбільш освічений стан імперії. Фактично в більшості ланок навчального процесу

¹ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА) – ф. 2. Измаильская городская управа – оп. 1 – спр. 558. Закон о кредите для городов и земств в 1913 г./ Izmail city council - Ref. 558. The Law about credit for towns and counties in 1913, pp. 90-91.

² Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА) – ф. 2. Измаильская городская управа – оп. 1 – спр. 558. Закон о кредите для городов и земств в 1913 г./ Izmail city council - Ref. 558. The Law about credit for towns and counties in 1913, pp. 95-100.

(гімназії, університети) дворянство займало передові позиції, що відкривало перед його представниками широкі можливості в отриманні класних чинів та посад. Міністерство фінансів Російської імперії закликала саме дворянство до більш активної участі в кредитній та фінансовій справах держави. Тому, поряд з університетами та інститутами, уряд намагався залучити до навчання на відповідних курсах дворянську молодь.

Так, 23 березня 1900 р. Бессарабський предводитель дворянства Михайло Миколайович Крупенський отримав листа із Міністерства фінансів, в якому повідомлялося про відкриття в Санкт-Петербурзі курсів рахівників, до навчання на яких запрошували бессарабських дворян. Головною метою курсів було сприяння торговій та фінансовій діяльності дворянства. Основним лектором курсу був О.І. Кох – довірений представник торгового дому «Ад. Лесінг». Практично, курси мали підготувати фінансових агентів, бухгалтерів, конторників та інших банківських працівників, які вільно могли складати звітну документацію, вести облік, вміти прораховувати фінансові ризики.

Це оголошення М.М.Крупенський надіслав усім повітовим предводителям дворянства для розповсюдження інформації серед місцевого нобілітету. За додатковою довідкою торгового дому «Ад. Лесінг», усі охочі навчатись мали заповнити заяву курсанта трьома мовами: німецькою, англійською та французькою¹. Нажаль знайти інформацію, чи скористалися місцеві аристократи цією пропозицією, нам поки що не вдалося¹.

Представники місцевого дворянства, разом з представниками купецтва, займали керівні посади в правліннях банків, опікувалися частиною кредитних установ. Так, в Акерманській земській касі дрібного кредиту головою був статський радник Євгеній Іванович Софіанов. Членом правління від міністерства фінансів ат внутрішніх справ був дворянин, статський радник Дмитро Миколайович Терзив. Членом правління від земства був потомствений дворянин Григорій Миколайович Навроцький, хоча ця посада не зобов'язувала чиновника мати титул дворянина. Річний оклад Терзива та Навроцького складав 6 000 руб., Є. І. Софіанов отримував 10 000 руб. Крім того, за наявності прибутків міністерство фінансів розподіляло ці кошти між працівниками установи².

¹ КУІА – ф. 47. Аккерманская уездная земская управа – оп. 1 – спр. 10. Переписка с Бессарабской губернской земской управой об открытии в сёлах уезда ссудо-сберегательных товариществ и их состоянии в 1875-1905 гг./ Akkerman county rural council - Ref. 10. Correspondence to the Bessarabian provincial rural council to open in the villages of the county savings and loan associations and their status in the 1875-1905, pp. 260-265.

² Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1914 г. – Кишинёв : Губернская типография, 1914. / Address calendar Bessarabia to 1914 - Chisinau: provincial house, 1914. pp. 190.

Аналогічне представництво дворян було характерно також і для губернської скарбниці: головним скарбником був статський радник Іван Францович Оссовський, його помічником – колезький асесор Георгій Костянтинович Ілков. Окрім цього, дворяни в цій установі працювали касирами: надвірний радник Олександр Павлович Терлецький та колезький асесор Матвій Казимирович Мизвич; бухгалтерами: надвірний радник Федір Федорович Войницький та інші. Ця тенденція була характерна й для повітових філій цієї установи. Так, 8 казначейств, що були розташовані в Кишиневі, Бендерах, Бельцях, Сороках, Оргєєві, Хотині, Акермані, Ізмаїлі із значною кількістю ощадних кас, тримали в своїх руках ключові позиції практично по всіх банківських операціях та відігравали центральну роль на місцевому грошовому ринку. І цілком вже передбачувано, що більшість посад в цих установах належало представникам дворянського стану. Станом на 1911 р., в Ізмаїлі діяло відділення Держбанку на чолі з колезьким радником Андрієм Володимировичем Гиржевим. Відділення відало прийомом, зберіганням грошових зборів і доходів, а також видачею грошових позик, сприяло відкриттю ощадних кас¹.

Таким чином, зосередження головних службових посад у державних банках та їх філіях в руках представників дворянського стану було поширеним явищем другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Найбільшого розгалуження мережа кредитних установ у Бессарабії набула напередодні Першої світової війни. Кредитні установи обслуговували комерційні потреби торгово-промислової буржуазії, поміщиків, городян, селян краю. У порівнянні з 1900 р., в 1913 р. мережа кредитних установ в регіоні зросла майже в 4 рази. Таке суттєве збільшення було здійснено за рахунок установ дрібного кредиту, особливо кредитних товариств. Кількість кредитних товариств протягом 1905-1913 рр. збільшилась у 77 разів, а позичко-ощадних товариств у 5 разів (Shemyakov, 1980, p. 172).

Окремо хотілось би зупинитися на питанні оподаткування землі та іпотечного кредиту. Варто зауважити, що і в цій сфері держава активно сприяла поміщикам (на відміну від селян), намагаючись усіляко їх підтримати. Недоплати по фіскальним і страховим виплатам були хронічним явищем для бідного селянства. З десятини землі селянам доводилося сплачувати податків більше, ніж поміщикам. У 1897 р. селяни виплатили державних, земських і мирських податків у розмірі 2,8 руб. з десятини, а поміщики лише по 40 коп.². Ненормальність такого явища визнавалася навіть

¹ Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1911 г. / [под. ред. Б.А. Топиро]. – Кишинёв : Губернская типография, 1911. – 545 с./ Address calendar Bessarabia to 1911 / [under. Ed. BA Topiro]. - Chisinau: provincial house, 1911, pp. 200.

² КУГА – ф. 47. Аккерманская уездная земская управа – оп. 1 – спр. 10. Переписка с Бессарабской губернской земской управой об открытии в сёлах уезда ссудо-сберегательных

Бессарабською фінансовою палатою. В звіті за 1897 р. зазначалося, що: «У відношенні стягування податків з 1 дес. надільної і 1 дес. приватновласницької землі помічається доволі значна різниця, а саме, на 1 десятину надільної землі припадає податків на 2 руб. 41 коп. більше, ніж на 1 дес. приватновласницької землі. Крім цього, селяни краю ще виконували різноманітні натуральні повинності» (Zhukov, 1975, p. 119]. Варто зазначити, що на початку XX ст. з 34 земельних губерній Російської імперії лише у Бессарабії збереглася більш обтяжлива для селянина повинність по утриманню шляхів.

Особливо значних розмірів досягли податки і збори для мешканців 20 бессарабських приватновласницьких містечок: за землю і воду, за користування ринковою площею і т.д. власник містечка Унгени в 1910 р. стягував з місцевого населення 18 видів зборів, у тому числі й за користування водою з р. Прут, за виїзд у святковий день, за ввезення і вивезення товарів. Мешканці селища Теленешт виплачували поміщику в 1913 р. подібних зборів на 20 тис. руб. Навіть газета «Новий час» визнавала, що в «...кліщах незаконних поборів задихається місцеве населення» (Shemyakov, 1980, p. 169].

Таким чином, державна влада Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. активно опікувалася завданням залучити дворянську верству до участі в кредитно-банківських справах як в масштабах держави, так і на її окремих територіях. Для досягнення цієї мети в Бессарабській губернії була організована робота спеціальних курсів, де викладалися основи рахування та фінансів; дворян запрошували на навчання до столиць. За посередництва місцевого дворянства в регіоні розпочали роботу різноманітні установи дрібного кредиту, чисельність яких постійно зростала. Дворянство поступово займало ключові позиції в управлінському сегменті кредитно-банківських установ Бессарабської губернії. На фоні поступового зменшення дворянського землеволодіння в регіоні, змін економічного вектору регіонального розвитку, саме служба в фінансових установах губернії гарантувала частині бессарабського дворянства фінансову стабільність та кар'єрне зростання.

товариществ и их состоянии в 1875-1905 гг./ Akkerman county rural council - Ref. 10. Correspondence to the Bessarabian provincial rural council to open in the villages of the county savings and loan associations and their status in the 1875-1905, pp. 300-302.

References

- Kurichenko V. (2011). Лихварство – історія правового впливу / В.Е. Кириченко // Актуальні проблеми правового регулювання фінансово-кредитних відносин./ Usury - the history of legal enforcement. *VE Kirichenko // Actual problems of legal regulation of financial and credit relations.* - Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», pp. 122.
- Shemyakov, D. (1980). *Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма / Essays on Economic History of Bessarabia era of imperialism.* Кишинев: Штиинца, pp. 169-172
- Tsyganenko, L. (2009). *Дворянство Півдня України (друга половина XVIII – 1917.)/The nobility of the South Ukraine (the second half of the eighteenth - 1917).* Ізмаїл: СМІЛ, pp. 74-284.
- Zhukov, V. (1975). *Города Бессарабии 1861-1900 (Очерки социально-экономического развития)/Cities of Bessarabia 1861-1900 (Essays on the socio-economical development).* Кишинев: Штиинца, pp. 119-152.
- ****(1911). *Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1911 г. / [под. ред. Б.А. Топиро]. – Кишинёв : Губернская типография, 1911. – 545 с./ Address calendar Bessarabia to 1911 / [under. Ed. BA Topiro].* Chisinau: provincial house.
- *** (1914). *Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1914 г. Кишинёв: Губернская типография, 1914. / Address calendar Bessarabia to 1914.* Chisinau: provincial house.
- *** (1913). *Коммунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА) – ф. 2. Измаильская городская управа – оп. 1 – спр. 558. Закон о кредите для городов и земств в 1913 г./ Izmil city council - Ref. 558. The Law about credit for towns and counties in 1913,* pp. 90-91.
- *** (1875-1905). *КУІА – ф. 47. Аккерманская уездная земская управа – оп. 1 – спр. 10. Переписка с Бессарабской губернской земской управой об открытии в сёлах уезда ссудо-сберегательных товариществ и их состоянии в 1875-1905 гг./ Akkerman county rural council - Ref. 10. Correspondence to the Bessarabian provincial rural council to open in the villages of the county savings and loan associations and their status in the 1875-1905,* pp. 300-302.